

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
«ПОШУКИ СМІСЛІВ СУМІСНОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО Й
КОЛЕКТИВНОГО: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ДОСВІД
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ»

Туренка Олега Станіславовича
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук Туренка Олега Станіславовича присвячене надзвичайно важливій та актуальній проблемі пошуків смислів співвідношення між індивідуальним та колективним. Аналізуючи соціально-філософські досвіди епохи Середньовіччя, дисертант прагне зрозуміти підвиалини вибудування сумісності цих фундаментальних вимірів соціального життя задля визначення наслідків соціокультурних обставин цього періоду для актуальної ситуації в соціальному та політичному світі сучасної Європи.

Постановка проблема в такому руслі важлива з декількох причин. По-перше, сучасну епоху доволі часто окреслюють як епоха надмірного індивідуалізму. Зигмунт Бауман в своїх дослідженнях звертає увагу на творення індивідуалізованого суспільства, в рамках якого відбувається фрагментація колективів, руйнуються традиційні ієархії та утверджується пріоритет індивідуальних інтересів. Усе це ставить для нас проблему значущості смислів, породжених колективним, а також можливості солідарних дій та колективних проектів. Можна також додати, що своєрідним ідеалом сучасності визначається незалежна особистість, яка прагне самовиражатися й не має граничної необхідності використовувати традиційні способи ідентифікації. Тож нам потрібно зрозуміти причини такого стану сучасного соціального світу, що спонукає звернутися до соціокультурних процесів, які стосуються співвідношення індивідуального і колективного вимірів соціальності в попередні епохи. В роботі Олега Туренка під час обґрунтування актуальності дослідження присутнє відсилення до цих проблем, особливо, коли він зауважує,

що колективне сьогодні стає «простором реалізації» егоїстичних прагнень, а ринкова інструментальність спонукає до оцінювання індивіда в межах «інструментального мислення» як засобу, а не мети (с. 5). По-друге, починаючи від середини XIX століття, в соціально-філософському та культурологічному дискурсі перманентно звучить тема про кризу європейського людства. Оскільки важливі аспекти фундаментальних основ Європи закладалися в епоху Середньовіччя (зокрема, деякі соціальні уявлення та обриси європейської ідентичності), то й розуміння цих підвалин дасть можливість вирішити актуальні проблеми європейської спільноти.

Загальна ідея, яка прочитується в дисертaciї, проголошує, що соціальний свiт репрезентується як колективне поле, котре виникає на основi інтеграцiї індивiдуальних полiв. Така ідея вiдсилає до фундаментальної інтуїцiї в соцiальнiй та полiтичнiй фiлософiї про те, що порядок соцiуму безпосередньо вiдображається порядком індивiдуальної людської душi i навпаки (наприклад, у Платона). Людина як мiкрокосм виявляє прагнення гармонiйного буття iз соцiумом як макрокосмом. Важливою є смысlova наповненiсть поля спiв-буття з iншими, що сприймається окремими індивiдами як значущими для них. При цьому, слiд зауважити, що колективне, яке подiляють мiж собою індивiди i яке надiляють смыслом, витворює структуру полiтичного свiту. На особливий спосiб схоплення «спiв-iснування» та його конструкцiонiстський потенцiал свого часу доволi вдало вказав Ж.-Л. Нансi, пишучи, що спiв-iснування слiд розумiти в нечуваному досi смыслi, оскiльки воно не iснує у свiтi, але утворює сутнiсть i структуру свiту. Отож, в цьому контекстi дослiдницьким намiром Олега Тurenka є пошук сумiсностi індивiдуального та спiльнотного (колективного). При чому дисерtant цiлком слушно реалiзовує цей свiй задум не у вiдiрваностi вiд реалiй, але в горизонтi розгортання соцiокультурних процесiв (в даному випадку соцiальних i культурних обставин епохи Середньовiччя) та фiлософських рефлексiй, спрямованих на iх концептуалiзацiю. Крiм того, сам дисерtant констатує (с. 13) мiждисциплiнарнiсть свого пiдходу, що передбачає, окрiм соцiально-

філософського аналізу, залучення також культурологічного підходу. Останній, як стверджує, не лише доповнює морально-нормативні методологічні засади, але й розкриває ключові смисли соціальної практики Середньовіччя, що пов'язані із осягненням онтологічної мети людського існування, котра спрямована до високих морально-нормативних зasad.

Структура представленого на розгляд дисертаційного дослідження демонструє послідовність розгортання концепції сумісності індивідуального і колективного в горизонті соціально-філософського досвіду Середньовіччя. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Визначаючи теоретико-методологічні засади дослідження Олег Туренко презентує історичний нарис знайдення смислів сумісності індивідуального і колективного в філософській думці, здійснюючи визначення основних категорій дослідження, презентує методологічні принципи соціально-філософського аналізу даної проблематики. Дисертант цілком слушно наполягає на тому, що середньовічна людина є цілісною індивідуальністю. Індивідуальність як породження епохи «косового часу» не зникає в наступні епохи, а відтак епоха Середньовіччя не позбавлена прагнень людини визначати свою життєву мету, форму життя та співвідношення із колективним. Крім того, в цьому розділі дисертації подається визначення індивідуального як антропологічної одиничності.

Доволі значущим для загального розгляду концепції сумісності індивідуального та колективного в часи Середньовіччя є розділ дисертації, в якому автор розглядає ранньохристиянські концепти. З приходом християнства до Європи по-новому починається розумітися проблема впорядкованості світу в системі смислових координат культури. З одного боку, йдеться про впорядкування світу як космічного цілого, коли активним началом цього процесу виступає Бог. З іншого боку, йдеться про впорядкування людського світу, коли увага зосереджується на людській індивідуальності, буття якої обмежене в часі і просторі. Тож в цій частині дисертаційної роботи Олег Туренко зосереджує увагу на основних концептах християнства, виявляючи

також його основні протиріччя. Зокрема, висхідною є теза про те, що індивідуальність іманентно існує в кожній людині, а особиста реалізація залежить від соціального простору позитивної свободи. Значну частину другого розділу складає інтерпретація творчості Аврелія Августина, його екзегези щодо ключових елементів картини світу. Дисертант переконаний в працях цього середньовічного філософа ми можемо знайти одну із найбільш розвинутих концепцій співвідношення індивідуального і колективного. Детально проаналізувавши Августинову концепцію людини, його роздуми щодо легітимації індивідуального служіння, концепцію страху в аспекті досягнення гармонії між сакральним і профанним, визначення трьох родів життя, які людина може вибрати на власний розсуд, Олег Туренко доходить висновку, що в філософії Августина індивід, його земні сподівання та діяльне життя не відокремлюються від суспільних інституцій та історичного руху народу, а відтак людина є нероздільним елементом соціального та усіх його процесів.

Закономірно третій розділ дисертаційного дослідження присвячений аналізу соціальних досвідів Середньовіччя. Автор передусім зосереджується на позитивному досвіді знайдення сумісності індивідуального та колективного. Одним із аспектів є вивчення парадигми середньовічного міста. Місто, на мій погляд, дійсно надзвичайно вдалий приклад оприявлення співвідношення індивідуального і колективного. З одного боку, місто постає як спільній, колективний організм, але, з іншого, в ньому природнім чином породжуються соціокультурні процеси, які підсилюють смисли індивідуального буття. Звісно, дисертант цілком слушно звертає увагу на вплив Августинової моделі, його обґрунтування бінарної сутності міста. При цьому в дисертації звернуто увагу й на творення міського права як раціонального способу збалансування духовної та світської влади. Разом з тим, в даній роботі проаналізовано процес формування міської громади, перетворення городян на спільноту, злиття індивідуальних та корпоративних інтересів. Це породжує республіканізм міста, що особливо яскраво проявився в наступний період історичного розвитку. Вважаю, що це важливий аспект проведеного Олегом Туренком дослідження,

який дає можливість зрозуміти генеалогію сучасних міських спільнот, ідеалу солідарності, що ними витворюється та сповідується. Разом з тим, дисертант переконливо демонструє, що практика міського життя була тісно переплетена із теологічними та філософськими розмислами. Олег Туренко зауважує, що, по суті, середньовічне суспільство перевіряло на практиці вироблені богословами, суспільними верствами та особистостями змісти сумісності між горним і мирським, індивідуальним і колективним. Ці змісти трансформувалися залежно від їх соціальної інтерпретації та практики втілення і поступово затверджували в світогляді конструкції аксіологічних елементів, які реалізувалися в соціокультурному житті західного світу в подальшому (с. 258).

В останній частині дисертаційного дослідження Олега Туренка розглянуто проблематику смыслів сумісності індивідуального та колективного в пізньому Середньовіччі. Для здійснення цілісної інтерпретації даної проблематики дисертант звертається до доктрини Томи Аквінського про досконалу християнську спільність і вірянина, а також філософської концепції винятковості людини Іоана Дунса Скота.

Висновки, до яких приходить Олег Туренко, спонукають ствердити, що ідея сумісності індивідуального та колективного, пошук позитивних досвідів їх співвідношення глибоко вкорінена в історичний контекст і складається із смыслових конструкцій, котрі акумулюють та розподіляють досвід попередніх епох (с. 378). Дисертант помічає, що цілісність проблематики сумісності індивідуального та колективного репрезентується середньовічними мислителями через розробку сукупності окремих проблем, як, наприклад, гармонізації трансцендентного й земного, знаходження порозуміння між єстеством і метою вічної душі, іманентним світом людини й тимчасовими рухами тривіального світу. Очевидно, що середньовічна епоха несе певну специфіку репрезентації згаданої проблеми. Зокрема, вплив християнського світогляду проглядається у тому, що, як зауважується в дисертаційному дослідженні, одним із середньовічних принципів сумісності індивідуального й колективного став затверджений обов'язок людини турбуватися про свою безсмертну душу

та спрямувати свої потенції, розум і вільну волю до спасіння. А тому індивід мусив бути саморегулюючою особою (с. 379).

Разом з тим, робота не позбавлена деяких суперечностей та недоліків, на які маю намір звернути увагу, прагнучи тим самим вступити у дискусію із дисертантом.

1) Сама ідея і концепція дослідження закладає «романтизацію» та «ідеалізацію» Середньовіччя, перетворення його на «klassичний ідеал», в підтексті натякаючи та на те, що здійснивши поворот до нього ми можемо подолати не зовсім «правильний» хід розвитку сучасного суспільства (зумовлений, скажімо, ігноруванням ренесансними мислителями здобутків інтелектуалів епохи Середньовіччя (с. 378)). Відображену це, наприклад, завданням, яке ставить перед собою автор: «виявити ключові елементи середньовічної «картину світу», які можуть бути чинником сучасної соціальної інтеграції та сприятимуть подоланню соціальних патологій» (с. 9). Звісно, тут закладається феноменологічна настанова «до самих речей!», що втілюється в прагненні автора піznати початки сучасної європейської цивілізації. Разом з тим, проблема полягає у тому, що такий «klassичний ідеал» не є універсальним, а відтак, на мій погляд, і не дозволяє повною мірою розкрити способи долання сучасних соціальних проблем, які стосуються проблеми сумісності індивідуального та колективного.

2) Детальнішої розробки вимагала б тема «двох тіл короля» в горизонті співвідношення індивідуального і колективного. Йдеться про необхідність більш розширеної інтерпретації концепції Е. Канторовіча, до якого дисертант звертається побіжно (с. 93). Ця ідея є ствердженням принципу подвійності явлення особистості. Разом з тим, вона не обмежується лише контекстом середньовічної політичної теології та філософії, а виявляє універсальний феномен, що стосується співвідношення між сакральним і профанним як онтологічними вимірами політичного світу. Роз'яснення цієї ідеї дає можливість продемонструвати способи маркування індивідуального тіла символізмом, що має колективне значення.

3) Доцільно було б звернути увагу про закладання в епоху Середньовіччя передумов для народження феномену політичної релігії та політичного месіанства, а також їх впливу на подальший розвиток соціально-політичного порядку та соціальних уявлень щодо співвідношення індивідуального та колективного. Маю на увазі передусім історіософське вчення Йоахіма Флорського. Дисертант, звісно ж, звертає увагу на цю постать, а окрім аспекті цього вчення проаналізовано у роботі (с. 238-242). Але окрім того, що було згадане Олегом Туренком у дисертаційному дослідженні, історіософська концепція Йоахіма Флорського закладає важливий для розуміння подальшого розвитку уявлень про співвідношення індивідуального і колективного аспект імманентизації історичної істини, формування соціального порядку та організації соціокультурних систем. Утвердження трьохстадійної концепції історичного поступу в працях Йоахіма Флорського надає розвитку есхатологічної інтерпретації поступу суспільства. Відбувається перенесення істини із трансцендентного начала, яке підтримує існування соціального порядку, на історію, вивільняючи при цьому індивідуальну енергію спрямовану на творення цивілізації. Саме це закладає передумови для домінування інструментальної раціональності, поступова абсолютизація якої відбувалася в наступні соціокультурні періоди. Разом з тим, вона несе «дисгармонію» відносин між індивідуальним і колективним, позбавляючи їх сенсу сумісності (якщо скористатися концептами даного дисертаційного дослідження), оскільки впроваджує вимір підпорядкування індивідуального і колективного одне одному в якості засобу. Звернення уваги на цей момент дозволило б краще зрозуміти «злам» (чи породження «патології») сумісності індивідуального та колективного в соціокультурних обставинах Середньовіччя.

4) З огляду на те, що дисертант звертається до основних методологічних стратегій сучасної соціальної філософії та культурології (зокрема, герменевтика, історія ментальності, історія понять Р. Козеллека, соціологія філософії Р. Коллінза), варто було б спробувати більш «впевнено» поекспериментувати із їх синтезом та творенням міждисциплінарності.

Зокрема, на мій погляд, доцільно було б спробувати розглянути проблему розгортання сумісності індивідуального і колективного в горизонті співвідношення спільнотного та суспільного (класичне розрізнення в соціальній теорії) через відсылання до ідеї мікроісторії та поєднання її із соціальною теорією Ф. Тьоніса, що дозволило б провести детальніший аналіз сприйняття середньовічним індивідом безпосередніх соціальних зв'язків на рівні спільноти та його ставлення до соціальних інституцій на рівні суспільства. Очевидно, таке зауваження може бути сприйняте і як пропозиція для дисертанта провести подібне дослідження в майбутньому.

У роботі трапляються повтори деяких сюжетів, як, наприклад, визначення Ле Гофом єпископального міста як першого типу середньовічного міста (див. с. 189 та с. 194). Також дисертаційна робота вимагала б більш уважної вичитки мовного редактора, оскільки місцями стилістичні неточності та одруки заважають точному сприйняттю сенсу тверджень автора.

Разом з тим, зазначені критичні зауваження не мають на меті применити значущість результатів наукового дослідження Олега Туренка, представлених в дисертаційному дослідженні. Розроблена дисертантом соціально-філософська концепція сумісності індивідуального та колективного в горизонті соціокультурного досвіду Середньовіччя, без сумніву, може претендувати на наукову новизну, що продемонстрована відповідними обґрунтуваннями у вступі до роботи. Олегові Туренку повною мірою вдалося здійснити висвітлення позитивно-солідарних смислів співвідношення індивідуального і колективного в добу Середньовіччя. Дисертантом вперше у вітчизняній соціальній філософії було здійснено концептуалізацію раціональних ідей і практичних форм консолідації індивідуального і колективного в межах середньовічної соціокультурної системи.

Робота оформлена відповідно до чинних вимог, зміст автореферату відображає основні етапи проведення дослідження та достатньою мірою презентує основні результати.

Відповідно до вищесказаного, маємо безсумнівні підстави твердити, що дисертація Туренка О. С. «Пошуки смыслів сумісності індивідуального й колективного: соціально-філософський досвід Середньовіччя» характеризується актуальністю, а також має неабияке теоретичне та практичне значення для сучасної соціальної філософії. Дане дисертаційне дослідження цілком відповідає вимогам до науково-теоретичного рівня роботи і новизни результатів. При цьому також воно повністю відповідає пунктам 9, 10, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України 24 липня 2013 року за № 567. Тож її автор, Туренко Олег Станіславович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Доктор філософських наук,
доцент, декан гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія»

Шевчук Дмитро Михайлович

Шевчук Д. М. *Араменко Ю.*

ПІДПІС *Шевчук Д. М.*
І ТВЕРДЖУЮ
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ «ОА»
ст. к.к.к.к.к.